

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Крютченко Марії Леонідівни
«ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА, ДИПЛОМАТИЧНА ТА ДЕРЖАВНА
ДІЯЛЬНІСТЬ ДРАГАНА ЦАНКОВА»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок із науковими програмами

Болгарське національне відродження, яке традиційно датується кінцем XVIII ст. – 1878 р., є важливим періодом в історії Болгарії, коли відбулися глибокі соціально-економічні, політичні та культурні зміни. Велику роль у цьому процесі відіграли прогресивні діячі, які своєю діяльністю та творчістю сприяли формуванню болгарської політичної нації, боротьбі болгар за культурну і політичну незалежність від Османської імперії та церковно-адміністративну автономію болгарських епархій, що перебували під юрисдикцією Вселенського патріарха. Тому звернення Марії Леонідівни Крютченко до біографії відомого болгарського публіциста, видавця, педагога, дипломата, громадсько-політичного і державного діяча Драгана Цанкова є доречним і своєчасним.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена також необхідністю висвітлити багаторічну діяльність Д. Цанкова на ниві державотворення, дипломатії, написання конституції, формування багатопартійної політичної системи, пошуку союзників серед тогочасних провідних держав у боротьбі за незалежність Болгарії, яка може слугувати прикладом для наслідування при становленні демократичної України, збереженні її незалежності та територіальної цілісності. Невдалий досвід болгарського політика в його зовнішньополітичній орієнтації лише на Російську імперію є повчальним прикладом для сучасних партій, зокрема й українських, які в нинішній політичній ситуації роблять ставку на зближення з Російською Федерацією.

Свідченням актуальності теми дисертації є зв'язок дослідження з планами установи, де її виконано, а саме кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та в межах науково-дослідної теми «Актуальні проблеми історії європейських країн нового та новітнього часу» (державний реєстраційний номер 0112U005270).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність

Сформульовані у дисертації наукові положення і висновки відповідають вимогам щодо такого роду наукових досліджень. Високий рівень обґрунтованості наукових положень і висновків та їх достовірність забезпечені:

по-перше, докладним вирішенням низки дослідницьких завдань, що сприяло досягненню поставленої мети;

по-друге, відповідністю та логічністю структури дослідження поставленій меті, тобто всі розділи та відповідні підрозділи взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного;

по-третє, використанням широкої джерельної бази (опубліковані та архівні документи і матеріали, епістолярна та публіцистична спадщина Д. Цанкова, тогочасна болгарська преса – у списку джерел зазначено 258 позицій);

по-четверте, аналізом болгарської, української та зарубіжної історіографії проблеми, який показав відсутність спеціальних праць на заявлену тему та наявність історіографічних напрацювань з окремих аспектів теми дисертації (у списку використаної літератури зазначена 341 позиція);

по-п'яте, застосуванням відповідного методологічного інструментарію, який цілком прийнятний для рівня кандидатської дисертації;

по-шосте, відповідністю предметної спрямованості дисертаційної роботи спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія;

по-сьоме, достатньою географією та кількістю напрямів в апробації отриманих результатів на 16 міжнародних наукових конференціях, симпозіумах та науково-методичних семінарах, що відбулися в Бердянську, Велико-Тирново, Києві, Мелітополі та Харкові).

Ознайомлення зі змістом дисертації, її автореферату та наукового доробку дисертантки з досліджуваної теми дозволяє констатувати, що сформульовані в них наукові результати та положення є обґрунтованими й достовірними.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладення в опублікованих працях

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в українській історіографії всебічно висвітлено громадсько-політичну, державотворчу та дипломатичну діяльність Д. Цанкова, спрямовану на здобуття Болгарією державної незалежності, розбудову її державних інституцій та багатопартійної політичної системи, конституційне оформлення новопосталої держави. Авторкою реконструйовано біографію Д. Цанкова, введено до наукового обігу його епістолярну спадщину, простежена еволюція поглядів державного діяча впродовж його життя.

Уточнено роль Д. Цанкова у розвитку уніатського руху в Болгарії та руху за відокремлення Болгарської православної церкви від Константинопольського патріархату, а також його внесок у поширення видавничої справи в Болгарії. Доповнено факти про пропагандистську діяльність Д. Цанкова, спроби його примирення з іншими політичними силами в середині 80-х рр. XIX ст., причини його тривалого перебування в еміграції. Набуло подальшого розвитку питання про з'ясування просвітницької і політичної значимості публікацій Д. Цанкова на сторінках болгарської та зарубіжної преси.

Дисертаційне дослідження має практичне значення. Його результати можуть бути використані у науковій та викладацькій діяльності у закладах

вищої освіти, а також у наукових працях з історії дипломатії, національно-визвольного руху, політичних процесів та державотворення Болгарії другої половини XIX – початку XX ст.

Матеріали і висновки дисертаційної роботи М. Л. Крютченко знайшли повне відображення у шести опублікованих працях, серед яких дві статті в українських фахових виданнях категорії Б та одна стаття у зарубіжному спеціалізованому виданні, що індексуються міжнародними наукометричними базами даних. Отримані дисертанткою результати дослідження пройшли апробацію на 16 міжнародних наукових конференціях. Тематика конференцій, характер статей дисертантки, в яких відображено основні положення дисертації, достатньою мірою розкривають дослідницьку проблему.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Структура дослідження побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається з анотації, списку праць дисертантки, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, які поділяються на підрозділи (13), висновків, списку використаних джерел і літератури та не викликає принципових зауважень і заперечень.

У вступі М. Крютченко аргументувала актуальність теми дослідження, його об'єкт і предмет, хронологічні та географічні межі, чітко визначила мету і відповідно до неї сформулювала декілька важливих дослідницьких завдань, вказала на наукову новизну та практичне значення, які в цілому створили органічний комплекс. Це дозволило повно й у хронологічній послідовності дослідити основні віхи біографії Д. Цанкова, його громадсько-політичну, дипломатичну та державну діяльність на тлі суспільно-політичних, економічних, культурних та релігійно-конфесійних процесів, які відбувалися напередодні, під час та після здобуття Болгарією державної незалежності.

У першому розділі *«Історіографія, джерела та методологія»* дисертантка виокремила декілька історіографічних періодів, поділивши їх за походженням, а саме: болгарський, європейський, дореволюційний російський та сучасні український та російський. Справедливо відзначено, що найбільш плідною виявилася болгарська історіографія, але, незважаючи на наявність великого масиву публікацій з теми, поза увагою дослідників залишилися питання внеску Д. Цанкова у написання Тирновської конституції та здійснення неофіційної дипломатичної місії 1876-1877 рр. до країн Європи, мінливості зовнішньополітичних уподобань на початку його політичної діяльності, політичної практики під час *«стамболовітського»* режиму та на чолі Прогресивно-ліберальної партії (с. 29-30). Зауважимо, що здобувачка ретельно проаналізувала історіографію зазначених періодів, але не визначила місця свого дослідження серед них.

Високої оцінки заслуговує опрацювання джерельної бази. Обрані джерела, які дисертантка поділила за змістом та походженням, є інформативними, релевантними та репрезентативними. Були опрацьовані

такі групи джерел: документи державного значення (законодавчі акти, проекти законів), протоколи та стенограми парламентських засідань, діловодна документація, партійні матеріали, відкриті листи та заклики, повідомлення поліції, мемуари, щоденники, спогади сучасників, однодумців та опонентів Д. Цанкова, епістолярій, творча спадщина, тогочасна преса та інші (с. 36-37). Зауважимо, що дисертанткою були залучені численні документи і матеріали Центрального державного архіву Республіки Болгарія, Наукового архіву Болгарської академії наук та історичного архіву Болгарської народної бібліотеки ім. святих Кирила і Мефодія, що дало можливість розкрити тему з фактологічною насиченістю та доказовою аргументацією.

Аналіз методології та методики дослідження свідчить про застосування дисертанткою широкого спектру теоретико-методологічного інструментарію, сучасної системи загальних та спеціальних методів дослідження.

У другому розділі *«Громадсько-політична діяльність за часів османського панування та російсько-турецької війни 1877-1878 рр.»* наведено детальні відомості про родину Д. Цанкова, його освіту, перші кроки на ниві громадсько-політичної та дипломатичної діяльності, участь в болгарському уніатському та національно-визвольному рухах. Здобувачка вперше наводить інформацію, яка допомагає визначити вплив родинного оточення, здобутої освіти в школі І. Момчилова, закладах Одеси, Києва та Відня на формування його світогляду, громадських переконань та політичних уподобань (с. 56-59). М. Крютченко вдалося чітко окреслити коло контактів Д. Цанкова цього періоду, до якого входили майбутній ієрарх Болгарської православної церкви митрополит Нешо Бойкікев (Нафанаїл), ієромонах Нафанаїл Стоянович (Охридський), громадський діяч Георгі Раковскі, письменники Нікола Палаузов, Костянтин Петкович, Гаврила Кристевич та інші патріотично налаштовані болгари (с. 57-61). Дисертантка вперше ввела до наукового обігу інформацію, яка допомагає з'ясувати участь Д. Цанкова в болгарському уніатському русі (с. 63-64), *«Таємному товаристві»* на чолі із Г. Раковським, *«Болгарському комітеті щодо унії»*, створенні Болгарського книжкового товариства, виданні часописів *«Български книжици»* та *«България»* (с. 65-68).

Авторка реконструювала 10-літній період життя Д. Цанкова, який був пов'язаний із його роботою у турецьких державних інституціях у Свіштові, Відіні, Ніші (нинішня Сербія), викладацькою діяльністю в Русе та Константинополі, заснуванням у м. Бреїла (нині Румунія) Болгарського науково-літературного товариства, виданням журналу *«Читалище»*, редагуванням газети *«Източно време»* та перекладами на болгарську мову західноєвропейської літератури (с. 77-79). Підкреслимо, що М. Крютченко намагалася зібрати якомога повніші відомості про неофіційну дипломатичну місію Д. Цанкова та М. Балабанова до Відня, Парижа, Лондона, Риму, Берліна, Петербургу, де відбулися зустрічі з тамтешніми політиками, прем'єр-міністрами, міністрами закордонних справ, німецьким і російським канцлерами, російським імператором, лідерами опозиції (с. 84-87).

Аргументованою видається теза дисертантки, що під час дипломатичної місії 1876 р. й російсько-турецької війни 1877-1878 рр. відбулася зовнішньополітична переорієнтація Д. Цанкова. У церковному питанні він займав прозахідну позицію, щодо звільнення Болгарії – проросійську (с. 90).

Третій розділ присвячений участі Д. Цанкова у державотворенні Болгарського Князівства у 1879-1886 рр. Здобутком авторки є аналіз діяльності політика в Установчих зборах та на посаді першого дипломатичного агента Болгарії в Константинополі (с. 90-92). При обговоренні проекту Тирновської конституції Д. Цанков наполягав на збереженні двох столиць. Пропонував резиденцію князя залишити в Софії, а коронацію глави держави проводити в Тирново (с. 97).

Заслугою М. Крютченко є аналіз роботи Д. Цанкова на посаді прем'єр-міністра у 1880 р. Не оминула увагою авторка і період перебування Ліберальної партії в опозиції у 1881-1883 рр., коли відбувалося протистояння між двома лідерами партії Д. Цанковим і П. Каравеловим. Важливим аспектом дисертаційної роботи є вивчення діяльності Д. Цанкова на чолі кількох коаліційних урядів у 1883-1885 рр., коли завдяки і його зусиллям було відновлено чинність Конституції Болгарії та врегульовано проблему статусу російських військових в Болгарії (с. 125-126).

У четвертому розділі М. Крютченко розкрила політичну діяльність Д. Цанкова на еміграції. Її висвітлено в контексті суспільно-політичних і національно-культурних процесів у Болгарії під час диктатури С. Стамболова. Дисертантка з'ясувала основні напрямки діяльності Д. Цанкова та його прихильників в роки *«стамболовістської диктатури»*, а саме: підтримка проросійськи налаштованих офіцерів, які опинилися в еміграції, критика зовнішньополітичного курсу С. Стамболова, пропаганда ідей орієнтації на Росію, підготовка терористичних актів проти князя і голови уряду та пошук вирішення Македонсько-Одринської проблеми (с. 138). М. Крютченко надала всебічну оцінку політичній діяльності Д. Цанкова після його повернення на батьківщину, коли він очолював Ліберальну партію у 1894-1897 рр., та після складання повноважень керівника партії у 1897-1911 рр., коли зосередився на інформаційній боротьбі на сторінках газети *«България»*, брав участь в обговоренні змін до конституції та зовнішньополітичних проблем (с. 162).

Висновки, зроблені М. Крютченко, в цілому вирізняються високим ступенем обґрунтованості, вірогідності та науковою новизною. Авторка успішно реалізувала всі завдання, поставлені на початку дослідження.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

В авторефераті відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дисертантом дослідження. Зміст автореферату й основні положення дисертації є ідентичними.

Зауваження та дискусійні положення

Констатуючи вагомі здобутки і належний кваліфікаційний рівень дослідження М. Крютченко, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження і побажання щодо змісту роботи.

1. У першому розділі варто було б не тільки назвати і проаналізувати документи болгарських архівів, але і систематизувати їх, зазначивши кількість опрацьованих фондів та архівних одиниць (справ), та які з них вводяться до наукового обігу вперше.

2. У другому розділі на с. 67 йдеться про започаткування Д. Цанковим видання у Стамбулі газети «България». У наступному абзаці на с. 68 стверджується, що на той час болгарська преса у столиці імперії була представлена лише газетою «Цариградски весник», а далі – її керуючим і видавцем у 1859-1863 рр. був Драган Цанков. Тобто з тексту випливає, що Цанков очолював редакцію газети «Цариградски весник», що неправильно. Таке твердження відноситься до тижневика «България», що і підтверджується змістом решти частини цього абзацу.

3. У четвертому розділі на с. 162 дисертантка помилково стверджує, що Прогресивно-ліберальна партія сподівалася на те, що акт проголошення незалежності Болгарії не матиме підтримки з боку великих держав. Насправді, партія сподівалася на таку підтримку. Ймовірно, дисертантка зробила технічну помилку. Якщо прибрати частку «не», тоді це речення граматично правильно побудоване: «Болгарія матиме підтримку...».

4. У третьому розділі на с. 124 наведена цитата чеського історика Й. Іречека, але без посилання на саму роботу, яка вказана у списку використаних джерел та літератури.

5. Рецензована дисертація, як і багато інших, містить стилістичні та граматичні огріхи: «2.2. Церковного питання та видавнича справа» (с. 60), «Однак багато сучасники високо оцінили...» (с. 68), «значне поогіршення» (с. 73), «тимчасове управління» (с. 91), «Під впливом великих держав Санкт-Петербурга доводилося...» (с. 123), «Вік, складне минуле і хвороба Паркінсона [змусили] його обмежити свою суспільно-політичну активність» (с. 162), повтори слів і речень, зокрема «розміри витрат на на особисте» (с. 93) або «Головою став П. Каравелов, а Д. Цанков подав у відставку. Головою став П. Каравелов...» (с. 112), поряд з поняттям «друкований орган» застосовується поняття «друкарський орган» (с. 68, 103), «замінити натуральну десятина грошовою» (с. 106), прізвище болгарського діяча Сарафова іноді подається як Саратова (с. 132, 156) або Сарафія (с. 160) та інші. Поняття «великі сили» (с. 109) варто було б замінити на більш усталене поняття «великі держави», коли йдеться про Велику Британію, Німеччину, Росію, США, Францію. Зазначені огріхи, ймовірно, є проявом використання нового технічного інструментарію, коли найбільш вживані терміни автор вставляє до тексту за допомогою клавіш «копіювати» (Ctrl+C) та «вставити» (Ctrl+V) на клавіатурі комп'ютера. Це часто призводить до такого роду описок. Але подібних огріхів небагато.

6. Здобувачка двічі подала список своїх наукових публікацій: після анотації (с. 11) та після списку використаних джерел і літератури (с. 217).

Але висловлені вище міркування та зауваження не носять принципового характеру і не ставлять під сумнів високої оцінки дисертаційної роботи, виконаної М. Крютченко.

Загальний висновок

Отже, проаналізоване дисертаційне дослідження є самостійною, оригінальною та завершеною працею. Вона вирізняється актуальністю та науковою новизною. У ній комплексно досліджено зміст, характер та суспільне значення громадсько-політичної, дипломатичної та державної діяльності болгарського журналіста, видавця, співавтора Конституції Болгарії, лідера Прогресивно-ліберальної партії, прем'єр-міністра країни Драгана Цанкова. Сформульовані у дисертації наукові результати і положення є новими, самостійними, обґрунтованими та достовірними. Ними визначено внесок Д. Цанкова у громадсько-політичне та культурне життя Болгарії, болгарську дипломатію, процес болгарського національного відродження та державотворення Болгарського Князівства, встановлено основні напрямки діяльності Д. Цанкова на чолі уряду Болгарії, його зовнішньополітичні орієнтири та пріоритети у внутрішній політиці, з'ясовано причини його «русифільства». Загальні висновки дослідження відповідають поставленим авторкою меті та завданням. Положення дисертації, викладений фактичний матеріал та висновки мають теоретичне та практичне значення.

Подана до захисту дисертаційна робота «Громадсько-політична, дипломатична та державна діяльність Драгана Цанкова» відповідає вимогам п. 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами та доповненнями згідно Постанов № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р., № 567 від 27 липня 2016 р., № 943 від 20 листопада 2019 р. та № 607 від 15 липня 2020 р.), а її авторка – Марія Леонідівна Крютченко – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:
кандидат історичних наук
доцент кафедри історії
Сумського державного університету

В.М. Власенко

Підпис *Власенко В.М.*
засвідчую
М.М. Дроздівська відділу кадрів
Д.М. Міска

